

Koroški Slovenci!

10. oktober naš največji narodni praznik!

Kakor da je Bog blagoslovil naše delo, povsod je razpoloženje tako, da bo naša

zmaga   sijajna.

Kar je slabših krajev, utonejo v slovenskem morju.

□□□□ Ne verujte nemškim obljubam in lažem! □□□□

Ne bojte se nemškega terorja, naša jugoslovanska vlada ga ne bo nikdar pripustila.

10. oktobra bomo za večne čase rešeni nemških grofov, baronov in majniških roparjev.

** Zeleno je mišnca, belo je zmaga! **

Marjan Linasi

JUGOVZHODNA KOROŠKA 1918–1920

Poskus sinteze burnih dogajanj od prevrata
do plebiscita na območju političnih okrajev
Velikovec, Wolfsberg in Slovenj Gradec

Marjan Linasi

JUGOVZHODNA KOROŠKA 1918–1920

*Poskus sinteze burnih dogajanj od prevrata
do plebiscita na območju nekdanjih političnih okrajev
Velikovec/Völkermarkt, Wolfsberg (Volšperk)
in Slovenj Gradec (Windischgraz)*

Mohorjeva
Celovec

Koroški
Pokrajinski
Muzej

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.413)“1918/1920“
94(436.5)“1918/1920“

LINASI, Marjan

Jugovzhodna Koroška : 1918-1920 : poskus sinteze burnih dogajanj od prevrata do plebiscita na območju nekdanjih političnih okrajev Velikovec/Völkermarkt, Wolfsberg (Volšperk) in Slovenj Gradec (Windischgraz) / Marjan Linasi ; [fotografije in faksimili Dlib ... [et al.] ; imensko kazalo Apolonija Kališnik]. - 1. izd. - V Celovcu : Mohorjeva založba, 2024

ISBN 978-3-7086-1317-8
COBISS.SI-ID 201037571

Marjan Linasi:

Jugovzhodna Koroška 1918–1920

Poskus sinteze burnih dogajanj od prevrata do plebiscita na območju nekdanjih političnih okrajev Velikovec/Völkermarkt, Wolfsberg (Volšperk) in Slovenj Gradec (Windischgraz)

Lektorirala: Andreja Čibron Kodrin

Urednik: Hanzi Filipič

Oblikovanje ovitka in tisk: ilab.at

Prelom: HercogMartini

Fotografije in faksimili (če ni označeno drugače): Dlib, digitalna knjižnica Slovenije; Koroški plebiscit, gradivo Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem in NUK; Koroški pokrajinski muzej; Pokrajinski arhiv Maribor (SI PAM/1760, Zbirka Koroški plebiscit (1918 – 1938)).

Imensko kazalo: Apolonija Kališnik

© 2024 Mohorjeva založba, Celovec–Ljubljana–Dunaj

Založila Mohorjeva založba v Celovcu, Celovec–Ljubljana–Dunaj

Izdala: Mohorjeva založba v Celovcu, Celovec–Ljubljana–Dunaj, in Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec

Za družbo: Franz Kelih in Karl Hren

Za Koroški pokrajinski muzej: Tadej Pungartnik

1. izdaja, 2024

naklada: 400 izvodov

cena: € 39,90

ISBN 978-3-7086-1317-8

Gefördert aus den Mitteln der Abstimmungsspende Kärnten 2020.

Izid knjige je bil podprt s sredstvi iz plebiscitnega daru Koroška 2020.

Kazalo

Uvodna beseda	9
Avstro-ogrška monarhija in položaj Slovencev v njej	14
Razmere med prvo svetovno vojno	23
Južno od prihodnje saintgermainske meje	23
Severno od prihodnje saintgermainske meje	31
Majniška deklaracija 1917 in njen odmev	36
Deklaracijsko gibanje na območju političnega okraja Velikovec	36
Deklaracijsko gibanje na območju političnega okraja Slovenj Gradec	41
Andrej Oset in njegova vloga	43
Šentjanški tabor 7. aprila 1918	47
Konec vojne, razpad Avstro-Ogrske in nastanek jugoslovanske države	53
Nemiri ob koncu prve svetovne vojne	60
Lokalni narodni sveti in narodne straže	67
Dravska dolina	67
Mežiška dolina	69
Območje Dravograda in Mislinjska dolina	72
Okraj Velikovec severno od prihodnje saintgermainske meje	74
Franjo Malgaj vzpostavi red v Mežiški dolini	76
Ukrepi jugoslovanske uprave na področju šolstva	81
Ukrepi jugoslovanske uprave na področju gospodarstva	81
Spreminjanje podobe pokrajine	83
Postopno zasedanje Koroške severno od prihodnje saintgermainske meje in avstrijska protiakcija do sklenitve premirja 14. januarja 1919	85
Vprašanje meja novonastalih držav (Nemške) Avstrije in Države (Kraljevine) SHS (Jugoslavije) ob razpadu avstro-ogrške monarhije	85
Slovenske oborožene sile, njihov nastanek in začetna faza delovanja	86

Stališče Narodne vlade SHS za Slovenijo do Koroške	89
Številčna razmerja med slovensko (jugoslovansko) in koroško (avstrijsko) vojsko	94
Zasedanje okraja Velikovec severno od prihodnje saintgermainske meje in spopadi	97
Boji za Dravograd in Labotsko dolino	110
Stališče koroških Nemcev, vojaški premiki in dogovori	122
Krepitev »koroške fronte« z novimi slovenskimi enotami	129
Dogajanja na začasni demarkacijski črti na velikovškem odseku od sklenitve premirja 14. januarja 1919 do avstrijske protiofenzive 29. aprila 1919	132
Vloga Milesove komisije	132
Vojaški premiki in spopadi do 29. aprila 1919	141
Upravna ureditev ozemlja treh okrajev	149
Upravna ureditev na območju Slovenije in južno od prihodnje saintgermainske meje	149
Upravna ureditev severno od prihodnje saintgermainske meje	150
Proces slovenizacije severno od prihodnje saintgermainske meje (primer Železne Kaple)	153
Negotova usoda zgornje Dravske in Mislinjske doline	154
Množična zborovanja v počastitev združitve južnih Slovanov	163
Zborovanja južno od prihodnje saintgermainske meje	163
Zborovanja severno od prihodnje saintgermainske meje	167
Nasilna dejanja severno od prihodnje saintgermainske meje	169
Nota koroške deželne vlade in odgovor jugoslovanske strani nanjo	169
Nasilna dejanja, ki jih je jugoslovanska stran očitala avstrijski strani	170
Nasilna dejanja, ki jih je jugoslovanski strani očitala avstrijska stran	179
Zdravstvene razmere kot posledica prve svetovne vojne	183
Južno od prihodnje saintgermainske meje	184
Severno od prihodnje saintgermainske meje	192
Epidemije živinskih boleznih in ureditev živinozdravstvene službe	196
Slovenska ofenziva in avstrijska protiofenziva od 29. aprila do 8. maja 1919	199
Vprašanje povoda in ukaza za slovensko ofenzivo	199
Napad slovenskih sil 29. aprila 1919 zjutraj na velikovškem mostišču	206
Prodor avstrijskih sil in izrinjenje slovenskih sil iz Koroške	208
Nasilna dejanja avstrijskih sil med prodorom	216
Prodor avstrijskih sil v Mežiško dolino in Malgajeva smrt	225

Poskus prodora jugoslovanskih sil v Labotsko dolino (Lavanttal) in umik	233
Prodor avstrijskih sil v Dravograd, Mislinjsko in Dravsko dolino	235
Tritedenska avstrijska zasedba maja 1919	247
Severno od prihodnje saintgermainске meje	247
Južno od prihodnje saintgermainске meje (Mežiška dolina in območje Dravograda)	252
Krhko premirje na štajersko-koroški deželni meji maja 1919	259
Nesreče z neeksplodiranimi (u)bojnimi sredstvi	263
Južno od prihodnje saintgermainске meje	263
Severno od prihodnje saintgermainске meje	265
Protiofenziva jugoslovanske vojske od 28. maja do 6. junija 1919 in zasedba večine dvojezičnega ozemlja Koroške	267
Labotski odred	268
Koroški odred	274
Jezerski odred	290
Vojna škoda in vojne žrtve	293
Nekateri represivni ukrepi kot posledica stiske slovenske oblasti	301
Umik Mohorjeve tiskarne iz Celovca na Prevalje	305
Jugoslovanska uprava v plebiscitni coni A, posebej na območju političnega okraja Velikovec	311
Druga faza jugoslovanske uprave	311
Nasilna dejanja med jugoslovansko upravo cone A	323
Nasilna dejanja, ki jih je jugoslovanska stran očitala avstrijski strani ...	323
Nasilna dejanja, ki jih je avstrijska stran očitala jugoslovanski strani ...	326
Koroški plebiscit in njegove posledice	330
Odločitev za plebiscit in organizacija plebiscita	330
Medzavezniška plebiscitna komisija	332
Jugoslovanska propaganda in vloga generala Rudolfa Maistra	336
Stališče koroške Cerkve do plebiscita	349
Koroški pisatelj Lovro Kuhar - Prežihov Voranc in komunisti o plebiscitu	350
Javna zborovanja koroških Slovencev po sprejetju sklepa o plebiscitu ...	352
Avstrijska propaganda	359
»Junaštva in zvijačnosti« »koroških domoljubov«	366
Avstrijska predplebiscitna zborovanja	380
Avstrijska in jugoslovanska propaganda v očeh Avstrijcev	383

Avstrijska in jugoslovanska propaganda v očeh Jugoslovanov	384
Slovenska duhovnika v službi avstrijske propagande	387
Tehnika glasovanja, glasovanje in rezultati	389
Razlogi za izgubo plebiscita in s tem Koroške	392
Posledice plebiscita	393
Epilog plebiscita	396
Različna mnenja sodobnikov – poznavalcev razmer o vzrokih izgube plebiscita in s tem Koroške	397
Ideje o reviziji meje, s tem tudi posledic plebiscita	412
Končna določitev meje v Mežiški in Dravski dolini	420
Libeliče dve leti po plebiscitu spet združene z matičnim narodom	422
Epilog	430
Slovenci v Avstriji	430
Slovenci v Jugoslaviji	441
Libeliče	453
Viri in literatura	455
Seznam smrtnih žrtev	465
Imensko kazalo	489

Uvodna beseda

Uvod v to knjigo bom začel z anekdoto. Že od malega sem se zanimal za zgodovino, zlasti novejšo. Učiteljica v četrtem razredu osnovne šole me je pred mamijo pohvalila, da znam veliko zgodovine. Vsekakor sem bil na to ponosen, še bolj pa moj oče, ki se je s tem rad pohvalil pred *žlah*to, saj je k mojemu zanimanju veliko prispeval prav on. Pa me je, še ne desetletnega dečka, stric ob obisku nenadoma vprašal: »No, ti zgodovinar, kdaj je bil koroški plebiscit?« Skoraj sem se sesedel. Takrat sem za koroški plebiscit slišal prvič. Obenem sem spoznal, da še zdaleč ne vem vsega in da se bom moral še veliko učiti. No, in kot vidite, se me drži – zgodba o plebiscitu in o koroški novejši zgodovini nasploh – še danes, ko sem star že 66 let, in se me bo najbrž do konca življenja.

Začetek projekta, katerega del je tudi knjiga, ki vam jo predstavljam, sega v čas pred korono, v začetek leta 2020. Bližala se je 100. obletnica koroškega plebiscita. Dogodek vseslovenskega, celo mednarodnega pomena, ki nikakor ne more mimo naše ustanove, Koroškega pokrajinskega muzeja, saj smo bili, izvorno gledano, ustanovljeni prav za pokrivanje novejših koroških zgodovine na obeh straneh saintgermainске meje. Poleg tega imamo tostran meje tudi Libeliče s svojo znamenito zgodbo, povezano prav s tem dogodkom. Tudi stota obletnica priključitve Libelič k Sloveniji bo kmalu tu, smo se zavedali. Razlog več, da damo tudi mi svoj strokovni prispevek k spominjanju na ta dva pomembna dogodka, saj smo se nanju odzivali že ob prejšnjih okroglih obletnicah. Že ob 70. obletnici, ko smo prav pod mojo taktirko, saj sem bil takrat direktor te kulturne ustanove, ki je tedaj delovala še v manjšem obsegu, pripravili odmeven simpozij z eminentno udeležbo ter ob tem odprli zanimivo in prvič sodobneje oblikovano razstavo v primerjavi s postavitvami, kot smo jih bili navajeni dotlej. Ob tem je izšla tudi knjižica, po formatu skromna, a z dokaj natančnim opisom dogajanja. Ob 75. obletnici koroškega plebiscita pa smo, tudi še v času mojega mandata, v župnišču v Libeličah postavili stalno razstavo.

Razstava v Libeličah je bila po treh desetletjih potrebna prenove, tako vsebinske kot oblikovne. Stota obletnica je bila ravno pravšnji razlog. Delo pri projektu pa je bilo ovirano zaradi znanih protikoronskih ukrepov, pa tudi zato, ker je vmes prišla še 30. obletnica junijske vojne 1991, katere obeležitev je prav tako padla na naša ramena. Tu smo javni interes okolja zadovoljili s pripravo dveh razstav, ki sta nam vzeli osem mesecev časa, zato je delo pri »libeliškem projektu« potekalo v določeni časovni stiski, a smo ga kljub temu uspešno opravili. Pripravili smo najprej polurni

dokumentarno-poučni film z naslovom Na prevratu, ki ga je bilo mogoče gledati na Youtubu. Ob novi stalni razstavi v Libeličah smo izdali novo knjižico kot spremno publikacijo. Ob pripravi vsega naštetega so se mi kot avtorju odpirala nova in nova obzorja. Spoznal sem, da sem o teh dogajanjih dotlej veliko slišal, vedel pa precej manj. Da so torej veliko kompleksnejša, kot sem jih utegnil do takrat spoznati tako pri pouku zgodovine v osnovni šoli in gimnaziji kot pri študiju na fakulteti – tudi na tretji stopnji ter ob branju literature, ki mi je bila dotlej na voljo. Še največ sem do tedaj izvedel iz dveh znamenitih publikacij, Koroškega zbornika (Ljubljana 1946) in zbornika Koroški plebiscit. Razprave in članki (Ljubljana 1970). Oboje sem imel priložnost vzeti v roke že v zadnjem letniku gimnazije, poleg tega še knjigo dr. Metoda Mikuža Slovenci v stari Jugoslaviji, s poglavjem o bojih za severno mejo in o koroškem plebiscitu. In, seveda, tudi Prežihov roman Požganica, o katerem sem pri uri slovenskega jezika celo pripravil referat. A takrat sem bil za razumevanje tako kompleksne problematike še premlad. Vsaj s tremi avtorji prej omenjenega zbornika, poleg Mikuža tudi z Grafenauerjem in Pleterskim, sem se kmalu nato поблиže spoznal pri študiju, saj so bili moji profesorji.

Stota obletnica obeh dogodkov je bila torej idealna priložnost, da se še bolj poglobim, razširim in nadgradim vse tisto znanje, ki sem ga imel do tedaj. Vendar, bolj sem se poglobljal v materijo, bolj se mi je pogled širil: po vsaki knjigi, ki sem jo vzel v roke, se mi je prikazalo še več dejstev, za katera do takrat niti nisem vedel. Ugotovil sem, da je gradiva toliko, da ga v tako kratkem času, kot bi to zahtevala stota obletnica tako pomembnega dogodka, kot je plebiscit, ne bo mogoče obdelati vsega; niti do stote obletnice libeliškega dogodka. Da je to veliko obsežnejša naloga, ki jo bo treba načrtovati na daljši rok: Projekt bomo nadaljevali in ga zaključili v obliki obsežne monografske študije. Preveč zanimiva se mi je zdela snov, na katero sem natelet, vse to izjemno burno dogajanje, nešteti zanimivi dogodki na terenu, za katere dotlej nisem vedel, številne usode posameznikov, za katere marsikdo ne ve (več), saj je dogajanje že preveč oddaljeno. Vse naštetu je razsuto po številnih dokumentih in spominih, knjige, ki bi vse to dogajanje v vsej njegovi kompleksnosti zajemala, pa ni napisal še nihče; vsaj za tukajšnje ožje lokalno območje ne. Skratka, preveč zanimivo dogajanje, da bi ga smel prepustiti pozabi.

Odločil sem se torej napisati knjigo, ki bo geografsko, ko gre za konkretna dogajanja na terenu, zajemala območje takratnih političnih okrajev Velikovec, Volšperk in Slovenj Gradec. Na slovenski strani saintgermainске meje Mežiško, Mislinjsko in zgornjo Dravsko dolino, deloma še Šaleško dolino, ki je bila takrat kot sodni okraj Šoštanj del političnega okraja Slovenj Gradec. Mežiška dolina je bila takrat del sodnega okraja Pliberk, območje Dravograda pa del sodnega okraja Šentpavel. K sodnemu okraju Marenberg (Radlje ob Dravi) je spadala tudi občina Sobota, ki je po razmejitvi pripadla avstrijski deželi Štajerski. Vem, da naslov, ki sem ga izbral za knjigo, ni najboljši, kajti, če smo natančni, sta del nekdanje dežele Koroške od tega ozemlja le Mežiška dolina in območje Dravograda, večji del Mislinjske doline je bil v prvih letih 15. stoletja tudi del Koroške, a je takrat pripadel Štajerski, vse tri doline,

Mežiška, Mislinjska in zgornja Dravska dolina, pa tvorijo danes koroško statistično regijo. A kakorkoli sem obračal, nikakor nisem mogel za tako raznoliko ozemlje, ki je doživljalo tolikšne geografske spremembe, najti primernejšega naslova. Gre pač za območje, ki ima dovolj skupno zgodbo, da jo lahko obravnavamo skupaj. Deloma sledimo akciji Franja Malgaja, deloma se naslanjamo tudi na Prežihov roman Požganica, ki v svojo pripoved zajema tudi Malgaja in seže do Velikovca. Politični okraj Velikovec je bil po avstrijski protiofenzivi kmalu po novem letu 1919, ko so bile slovenske sile pregnane z večine drugega dela Koroške, območje, ki so ga še štiri mesece dokaj trdno držale v rokah slovenske sile. Če bi držala teza, da tisto, kar kdo zasede, ostane v njegovih rokah, bi ga morale antantne sile brez plebiscita v celoti, ne le Mežiško dolino, prepustiti nam. V aprilsko-majski protiofenzivi so avstrijske sile zasedle ves politični okraj Velikovec ter prodrle celo do Slovenj Gradca in Marenberga, nakar jih je jugoslovanska vojska v majsko-junijski ofenzivi potisnila nazaj ter ponovno zasedla tudi ves okraj Velikovec (in del okraja Volšperk). Tudi podnaslov je zelo utemeljen, saj gre za tako obsežno in kompleksno dogajanje, da ga je težko zajeti v eno samo knjigo, in ta knjiga predstavlja le poskus sinteze.

Seveda pa bi to lokalno dogajanje obviselo v zraku, če ga ne bi obravnavali v okviru širših dogodkov in procesov. Ravno tu se bo bralec lahko seznanil z mnogimi zanimivimi dejstvi, razmišljanji in ocenami celotnega dogajanja okrog plebiscita, priprav nanj na obeh straneh, končnega rezultata in posledic. Tudi posledic nasploh; torej kaj so koroški Slovenci pridobili (ali izgubili) z vključitvijo v Avstrijo in kaj smo ostali Slovenci pridobili (ali izgubili) z vključitvijo v jugoslovansko državo. V tem okviru posebej Libeličani. Za uvod pa se mi je zdelo pomembno prikazati življenje Slovencev, zlasti koroških, v avstro-ogrski monarhiji in v času prve svetovne vojne. Ravno omenjena država jo je začela, nazadnje pa je prav vojna pokopala tudi njo. Zelo v skladu s svetopisemskim rekom: »Kdor bo z mečem začel, bo z mečem pokončan.« Vojna pa seveda ni ostala brez posledic, zato poleg vidnega dogajanja po njej obširno prikažem tudi tihe in manj vidne procese in dogajanja, kot so epidemije različnih bolezni, zlasti španske gripe. Kot domala vsako delo doslej pa tudi to zaključim s poimenskimi seznanji žrtev, tako naših kot nasprotnikovih, tako vojaških kot civilnih.

Že ko sem vzel v roke kak star časopis, sem ugotovil, da jih je še veliko, ki bi jih bilo treba pregledati. Pregledal sem jih, kolikor sem mogel največ. Za avstrijske sem dobil internetno povezavo, vendar sem na žalost ugotovil, da med neštetimi časopisi, ki so v Avstriji digitalizirani, manjkajo prav tisti, ki bi jih potreboval za svoj projekt. Časopis Kärntner Landsmannschaft sem dobil v Koroški osrednji knjižnici, Koroško Korošcem pa v Digitalni knjižnici Slovenije, če omenim dva časopisa nasprotni strani. Enako kot za časopise velja za spomine akterjev ali zgolj opazovalcev dogajanja, ki jih je veliko objavljenih v Koroškem fužinarju, precej pa jih je izšlo tudi v knjižni obliki, vendar za velik del le-teh dotlej nisem niti vedel. Posebej so me fascinirali spomini župnika Jurija Trunka, udeleženca mirovne konference v Parizu in pogovora z Wilsonom ter člana mednarodne plebiscitne komisije, ki jih je napi-

sal že kmalu po dogodkih v Koloradu v ZDA, kamor se je moral izseliti, izšli pa so v Ljubljani leta 1950. Bil sem presenečen nad dejstvom, da je tudi dr. Lambert Ehrlich napisal spomine, ki so bili pred leti objavljeni. Začudil sem se nad izjemno obsežnim dnevnikom knezoškofa Jegliča, ki je imel največ zaslug, da je Majniška deklaracija spodbudila množično vseslovensko gibanje. Spomine voditelja koroških Slovencev v času med plebiscitom in anšlusom, v katerih posega tudi v čas plebiscita, dr. Franca Petka, ki jih je pridobil in uredil dr. Janko Pleterski, z obsežnimi opombami, pri katerih je deloma sodeloval tudi dr. Tone Zorn, pa sem predeloval že kot študent, ko sem se pripravljaj na zagovor diplomske naloge. Poleg teh so za projekt pomembni še spomini mnogih pomembnih slovenskih mož, ki so izšli v knjižni obliki (Prepeluh, Šušteršič, Ravnihar, Hribar, Mejak, Šuklje in drugi). Med edicijami virov bi zlasti omenil tri knjige zapisnikov sej Narodne vlade in Deželne vlade za Slovenijo, s komentarji, ki jih je prispeval Peter Ribnikar. Tudi farne kronike koroških župnij so izšle v knjižni obliki, in sem jih veliko uporabljal. Za tukajšnji del Koroške je prav tako na voljo nekaj župnijskih kronik; nekatere v originalu, nekatere pa so tudi objavljene v Koroškem fužinarju in drugih publikacijah. Silno zanimivi so mi bili zborniki, ki so izhajali ob okroglih obletnicah, na primer Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik ob 60. obletnici bojov za severno mejo, Boj za Maribor in drugi. V njih so deloma objavljeni spomini akterjev, deloma pa študije in razprave. Štiri koroške upravne enote so mi prijazno dale na vpogled mrliške matične knjige, iz katerih sem razbral število smrtnih primerov epidemij kot posledic vojne. Smrtne primere sem evidentiral tudi na osnovi bolniških knjig Splošne bolnišnice Slovenj Gradec, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor in mi jih je z veliko razumevanja priskrbel dr. Vinko Skitek, vodja koroške izpostave arhiva. Pregled mrliških matičnih knjig še za »zamejski« del bi dal še natančnejše rezultate. Od Mestne občine Slovenj Gradec pa sem že pred časom dobil zapisnike sej mestnega sveta. Seveda sem uporabil tudi drugo arhivsko gradivo, zlasti kopije iz Pokrajinskega arhiva Maribor, Sreško načelstvo Dravograd, deloma tudi Slovenj Gradec, ki jih je že pred leti priskrbel sodelavec muzeja Marjan Kos. Ravno tu bi bilo še veliko dela, če bi hotel predelati tistih 1200 škatel gradiva, ki ga hrani NUK. Zlasti bi bilo zanimivo predelati sodno gradivo za čas dveh let po končani vojni. Menim, da bo to posebna naloga, ki jo bom morda izpeljal v prihodnje.

Naštevavanja uporabljene literature ne bi bilo ne konca ne kraja. Vse je navedeno na koncu knjige v prilogi. Vsega, kar obstaja, nisem mogel predelati, ker je preprosto preveč; vsekakor sem predelal tisto literaturo, ki se mi je zdela neobhodno potrebna. Posebej bi morda izpostavil knjigo Lojzeta Udeta, prav tako borca za severno mejo, o bojih za severno mejo. Izpostavil bi tudi knjigo dr. Luke Sienčnika Koroški plebiscit, ki je izšla leta 1987. Nikakor pa nisem mogel mimo več knjig Andreja Rahtena. Zelo uporabne in koristne so bile tudi lokalne kronike za posamezne kraje ali občine na obeh straneh meje.

Že ob skupnem slovensko-avstrijskem projektu v letu 2003 (Med kljukastim križem in rdečo zvezdo) sem spoznal, da imamo z Avstrijci povsem diametralno

nasproten pogled na dogajanja po prvi svetovni vojni. Medtem ko Slovenci gledamo na dogajanje okrog boja za Koroško in plebiscita kot na poskus zaokroženja slovenskega nacionalnega ozemlja, vidijo Avstrijci v nas okupatorje, ki so si drznili poseči po nedeljivi Koroški, po njihovi sveti zemlji, ki od nekdaj samoumevno pripada samo njim in nikomur drugemu. Študija tako ne bi bila popolna, če bi pozabil na akterje na avstrijski strani in na njihove spomine (Steinacher, Schumy, Perkonig kot urednik silno zanimivega zbornika spominov akterjev Kampf um Kärnten, ki je izšel ob deseti obletnici plebiscita) ter zgodovinske študije, ki so jih pisali deloma akterji (dve znameniti knjigi generala Knausa o vojaških dogodkih, ki jih navajajo tudi naši avtorji, in obsežno delo Martina Wutteja) in drugi, mlajši avtorji. Z raziskovanjem delovanja jugoslovanske uprave v coni A plebiscitnega ozemlja je opravil ogromno delo in mi s tem prihranil veliko truda mag. Philipp Johann Jernej s svojo doktorsko disertacijo, ki bi si vsekakor zaslužila knjižno izdajo v slovenskem jeziku, o tej temi. Za poznavanje stališč Narodne vlade SHS za Slovenijo in Deželne vlade za Slovenijo do Koroške pa je zaslužna dr. Tamara Grieser - Pečar, prav tako s svojo doktorsko disertacijo, ki je v knjižni obliki, a žal še ne v slovenščini, izšla veliko let po zagovoru.

Še na kratko o uporabljeni terminologiji. Ko gre za narodno pripadnost, govorim o Slovencih in Nemcih. Ko pa gre za pripadnost državi (zlasti ko gre za dve bojujoči se sili), pa govorim o Jugoslovanih in Avstrijcih. Zelo značilen izraz iz tistega časa so Prügelbande (pretepaške skupine). Izraz sem ponekod poslovenil v prigelbande, ker je res tako tipičen, da bi izraz pretepaške skupine ne bil najbolj na mestu.

Predolg bi bil seznam tistih, ki se jih s hvaležnostjo spominjam. Deloma sem jih že naštel. Največjo zahvalo sem dolžan svoji ustanovi, Koroškemu pokrajinskemu muzeju, ki mi je omogočila izvedbo in deloma tudi izdajo študije v knjižni obliki, in Mohorjevi založbi v Celovcu, ki je z razumevanjem sprejela moje delo v svoj založniški program kot peto knjigo, ki mi je izšla pri tej ugledni zamejski založbi. Vsekakor hvala tudi moji družini, ki me je pri tem delu podpirala. Zamuda pri izidu, za katero nisem kriv sam, ampak obseg in količina literature in virov, pa je celo dobrodošla, saj je knjiga izšla prav v letu, ko se spominjamo 150. obletnice rojstva in 90. obletnice smrti generala Rudolfa Maistra ter tudi 130. obletnice rojstva Franja Malgaja. Je torej tudi moj in naš prispevek k obeležitvi spomina na ta dva znamenita slovenska moža, zaslužna, da ni »še večji kos slovenske zemlje odnesel plaz«.

Avstro-ogrška monarhija in položaj Slovencev v njej

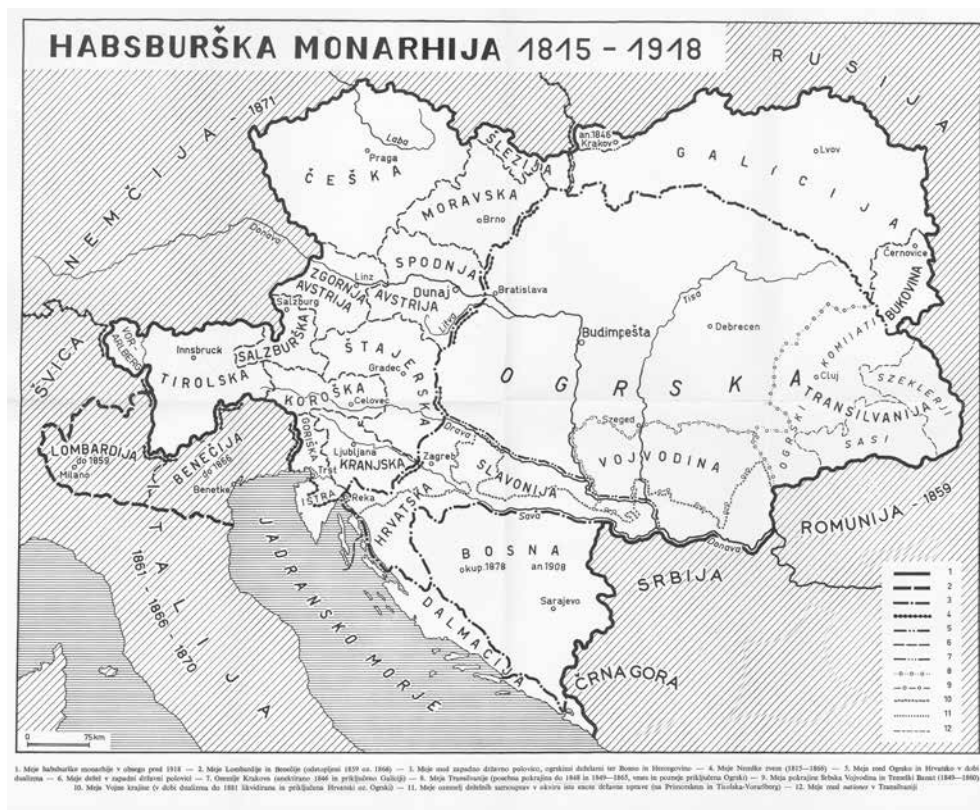
Slovenci smo do konca prve svetovne vojne – do leta 1918 – živeli v avstro-ogrski monarhiji, državi, ki je obsegala večji del srednje Evrope ter segala tudi v Podonavje in na Balkanski polotok, sestavljali pa so jo številni narodi in narodnosti. Bila je torej zelo raznolika država tako po nacionalni sestavi kot tudi po gospodarski in splošni kulturni razvitosti posameznih delov. Potem ko si je leta 1908 priključila Bosno in Hercegovino (okupirala ju je po sklepu berlinskega kongresa, izvedenega leta 1878), je merila približno 667.000 kvadratnih kilometrov, torej približno toliko kot današnja Nemčija in Poljska skupaj. Bila je torej po površini druga država v Evropi, takoj za carsko Rusijo. Imela je skoraj 52 milijonov prebivalcev; toliko, kot jih ima današnja Italija.¹

Avstrijska polovica države, v katero je spadala večina Slovencev (razen prekmurških, ki so živeli v ogrski polovici, in Beneških Slovencev, ki so že od leta 1866 spadali pod Kraljevino Italijo), je bila razdeljena na dežele (ogrška polovica na komitate), te pa na politične in sodne okraje ter občine. Najvišji položaj v državi je zasedal cesar, ki je bil iz habsburško-lotarinške dinastije, in je bil v avstrijski polovici cesar, v ogrski pa kralj (za kar so ga posebej kronali). Po zatrtju revolucije v letih 1848 in 1849 je novi cesar Franc Jožef I. leta 1851 ukinil ustavo, ki jo je prej sicer vsilil sam (oktroirana ustava), in uvedel absolutizem, imenovan po notranjem ministru Alexandru Bachu. Značilnosti tega obdobja so bile cenzura, pomembna vloga policije in orožništva, prepoved delovanja društev in centralizirana državna uprava. Po dveh porazih avstrijske vojske v Italiji proti piemontski in francoski vojski, ki sta si sledila v manj kot treh tednih (bitka pri Magenti 4. junija 1859 in bitka pri Solferinu 24. junija 1859),² je cesar s februarским patentom leta 1861 ukinil Bachov absolutizem in obnovil parlamentarno življenje. Kljub parlamentarnemu načinu vladanja je imel cesar še vedno v rokah veliko oblasti, pri čemer se je opiral na vojsko, uradništvo in Cerkev. Leta 1867, ko je po porazu v vojni s Prusijo leta 1866 monarhija zašla

---

1 A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, Ljubljana 1956, str. 304–310; Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. S sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova*, Ljubljana 1956, Statistični pregled, str. 211–227.

2 *Wikipedija, prosta enciklopedija*, gesli Bitka pri Magenti in Bitka pri Solferinu.

Fran Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962

v krizo in je že grozil njen razpad, je osrednji cesarski oblasti uspelo doseči sporazum z Madžari, največjimi poraženci v revoluciji leta 1848, monarhija se je razdelila na dve polovici: avstrijsko in ogrsko. Odtlej se je imenovala avstro-ogrsko monarhija ali Avstro-Ogrska. Bila je unija dveh držav, ki sta imeli skupnega vladarja, skupne so jima bile tudi vojska, zunanja politika in finance, sicer sta imeli vsaka svoj parlament in vlado, skupne zadeve pa sta reševali z delegacijami, ki so se sestajale vsako leto. Sporazum so obnovljali vsakih deset let.

Državna ureditev je bila nekakšen dvotirni sistem: na eni strani državna oblast s cesarjem, vlado, deželnim predsednikom kot cesarjevim namestnikom in njegovim uradom v vsaki deželi ter okrajnimi glavarstvi, ki so izvajala oblastne funkcije, na drugi strani samouprava, s parlamentom, deželnimi zbori kot deželnimi parlamenti, z deželnimi glavarji (ki jih je tudi potrjeval cesar) in deželnimi odbori kot nekakšno

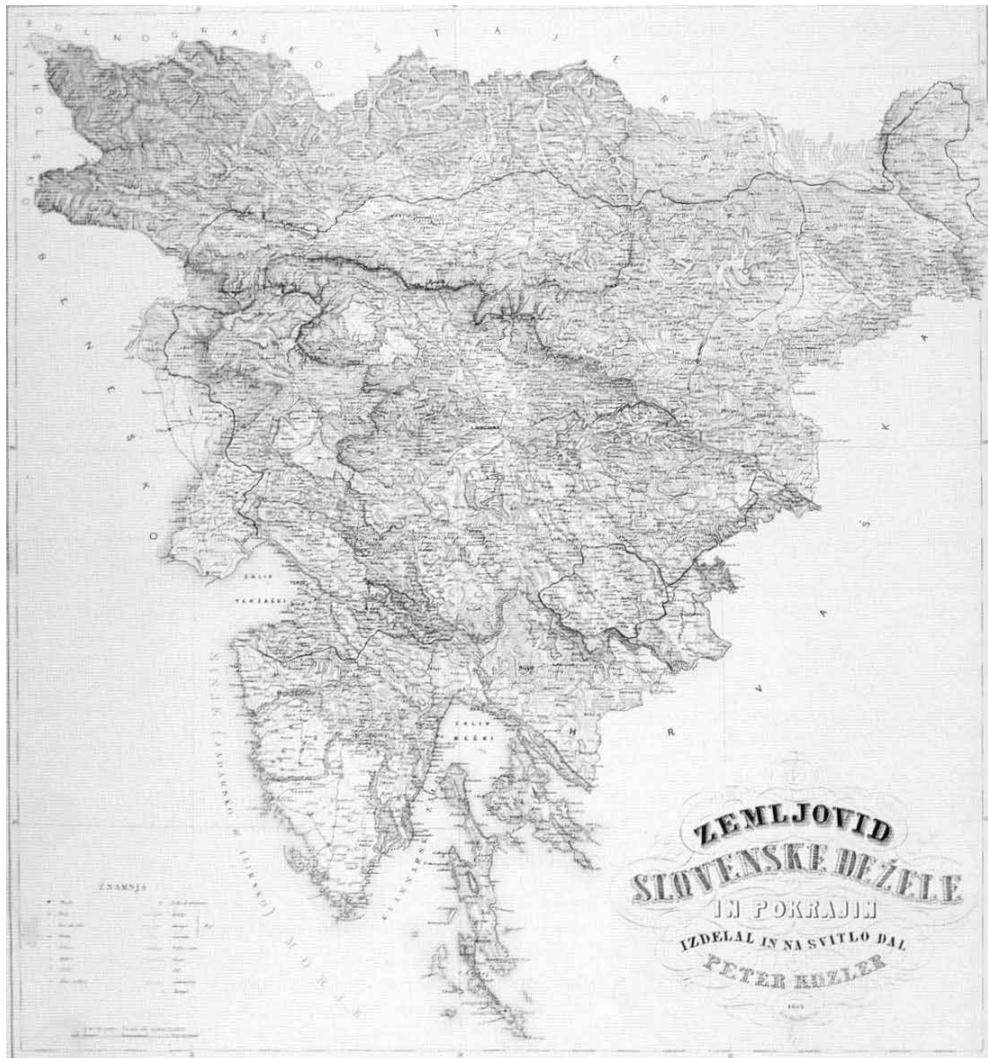

Fran Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962

deželno vladno ter občinami; slednje so opravljale deloma tudi oblastne funkcije (vodenje seznama vojaških nabornikov in podobno).³

Slovenci, ki nas je bilo v monarhiji približno 1,3 milijona in smo v avstrijski polovici sestavljali le 4,5 odstotka prebivalstva, smo živeli v južnem delu Štajerske, južnem delu Koroške, Kranjski, Goriški z delom Istre in v Trstu, ki je imel zaradi svoje pomembnosti status dežele. Deželne meje se niso ozirale na narodnostno sestavo prebivalstva, to pa je bilo posebno problematično tam, kjer je živelo mešano prebivalstvo. Tak primer so bile ravno slovenske dežele. O preureditvi monarhije po narodnostnem načelu – to je bilo kot program Zedinjene Slovenije izraženo že v pomladi narodov leta 1848, med prvo svetovno vojno za jugoslovanske narode v okviru monarhije tudi z Majniško deklaracijo leta 1917 – cesar in Nemci ter Mažari

³ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982; Walter Lukan, *Iz »črnozolto kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*, Ljubljana 2014, str. 11–13.

Kozlerjev zemljevid slovenskih dežel, izdelan leta 1852, objavljen leta 1861, z jasno vrisano slovensko narodnostno mejo tudi na Koroškem in Štajerskem.

skoraj do konca monarhije niso hoteli niti slišati, saj bi se s tem morali odpovedati svojemu privilegiranemu položaju; si torej oblast deliti z južnimi Slovani, Čehi in drugimi slovanskimi narodi, ki so prav tako zahtevali svoje pravice.

Kranjska, ki se je od leta 1849 neformalno delila na Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko, je bila s 94 odstotki Slovencev večinsko slovenska pokrajina. Tu so si naši predniki lahko izborili še največ pravic na jezikovnem in kulturnem področju, zlasti v obdobju, ko sta se pokrili dve za Slovence zelo ugodni naključji: ko je osred-

njo dunajsko vlado vodil grof Eduard Taaffée (1879–1893), ki je bil Slovincem in Slovanom nasploh še najbolj naklonjen,⁴ in ko je bil za deželnega predsednika izbran zelo zaveden Slovenec dr. Andrej Winkler (1880–1892).⁵ Tudi na Goriškem je bil delež Slovencev (62 odstotkov) še dokaj visok. Tu je bilo poleg nemške treba upoštevati tudi močno italijansko skupnost zlasti v Gorici ter v istrskih mestih Kopru, Piranu in Izoli. Na Štajerskem, kjer je bilo Slovencev po zadnjem štetju prebivalstva leta 1910 le slabih 30 odstotkov, so torej prevladovali Nemci, ki so tudi znotraj strnjeno naseljenega slovenskega prebivalstva tvorili nemške jezikovne otoke.⁶ Maribor, Ptuj in Celje so sestavljali tako imenovani nemški »trdnjavski trikotnik«,⁷ pa tudi druga mesta in trgi, med njimi Slovenj Gradec in Dravograd ter kraji v zgornji Dravski dolini, kot Marenberg (Radlje) in Muta, deloma tudi v Mežiški dolini, so imeli nemško večino. Tudi v Trstu je bilo Slovencev približno 30 odstotkov; po številu sicer več kot v Ljubljani, ker je bilo mesto številčno močnejše, a po odstotku le za polovico italijanskega. V Istri je bilo Slovencev le 14 odstotkov, tu sta bili močni italijanska in (srbo)hrvaška skupnost.

V najbolj neugodnem položaju so bili Slovenci na Koroškem, ki jih je bilo po podatkih zadnjega uradnega štetja leta 1910 le 21 odstotkov celotnega prebivalstva⁸ (neuradna štetja, zlasti v okviru Cerkve, so jih naštela precej več). Od sredine 19. stoletja so bili še bolj kot drugi Slovenci podvrženi intenzivnemu in načrtnemu raznarodovanju, ki so ga še pospeševale dvojezične ali utrakvistične šole, v katerih je bila slovenščina kot učni jezik le sredstvo za pripravo na nadaljnje šolanje v nemškem jeziku (slovenščina je bila sicer predpisana kot učni predmet v nadaljnjih razredih, vendar so skrajno nemškonacionalistične sile v deželi, ki so imele v rokah šolstvo, naredile vse, da bi ta predpis ignorirale,⁹ včasih tudi proti odločitvam ustavnega sodišča, kot so bili primeri Strojne, Št. Danijela in Vogrč).¹⁰

---

4 *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*, Ljubljana 1994, str. 442–443; Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 176–190; Fran Šuklje, *Spomini*, Ljubljana 1926.

5 Vošnjak, *Spomini*, str. 434–438; *Slovenski biografski leksikon (SBL)*, Winkler, Andrej, baron (1825–1916); *Wikipedija*, Andrej Winkler.

6 Zwitter idr., *Nacionalni problemi*, Statistični pregled, str. 211–227.

7 Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997. Knjiga je doživela tudi nemško izdajo, a šele po avtorjevi smrti leta 2013: Janez Cvirn, *Das »Festungsdreieck«. Zur politischen Orientierung der Deutschen in der Untersteiermark (1861–1914)*, ur. Ernst Bruckmüller, Meinhard Brunner, Janez Cvirn, Filip Čuček, Jure Gašparič, Martin Moll, Mojca Šorn in Andrej Studen (Münster: LIT Verlag, 2016).

8 Lukan, *Iz »črnožolte kletke«*, str. 11–13.

9 Več o tem glej Luka Sienčnik, *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo*, Maribor, Celovec 1984.

10 Primeri navedenih krajev so opisani v knjigi *Aus dem Wilajet Kärnten*, Celovec 1913.

Za avstro-ogrsko monarhijo obstaja ocena, da je bila »ječa narodov«,¹¹ čemur danes nekateri sicer oporekajo,¹² a dejstvo je, da čeprav je ustava (znameniti 19. člen decembrske ustave iz leta 1867, na katerega so se radi sklicevali, a manjkali so izvršilni predpisi, ki bi ga udejanjali v praksi) priznavala enakopravnost narodov in jezikov, so glavno besedo na vseh področjih javnega življenja imeli Nemci, ki sicer niso bili večinski narod niti v avstrijski polovici, saj jih je v njej živelo dobrih 35 odstotkov, v ogrski polovici pa približno 10 odstotkov celotnega prebivalstva. Tako Nemci kot Madžari so od razdelitve monarhije leta 1867, oboji v svoji polovici, zatirali druge narode, zlasti Slovane.¹³ A situacija je bila še veliko bolj zapletena, kajti tudi nenemški in nemadžarski narodi so zatirali druge narode v svoji bližini oziroma tiste pripadnike drugih narodov, ki so živeli znotraj njihovega strnjenegega naselitvenega območja, čeprav so sami zase zahtevali določene pravice nasproti Nemcem oziroma Madžarom.¹⁴ Kakšno pozicijo si bodo pripadniki katerega naroda izborili, pa je bilo

---

11 *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*. V knjigi je kar nekaj poudarkov, ki potrjujejo to tezo, kar zlasti velja za ogrsko polovico države, v kateri je potekala sistematična madžarizacija. Po drugi strani pa spet pove, da vsaj avstrijska polovica ni bila taka ječa narodov, za kakršno imajo monarhijo njeni nasprotniki (str. 482).

12 Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt. Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*, Ljubljana 2014, str. 151; »Habsburška monarhija je bila inkubator, ne pa ječa narodov«. *Intervju s profesorjem Rokom Strgarjem s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, Univerza 100, 3. decembra 2019. Tudi Walter Lukan je v svoji knjigi besedno zvezo »črnožolta kletka narodov« postavljal v narekovaje in na koncu dodal vprašaj, čeprav se v vsebini knjige ni jasno opredelil, ali misli, da je bila kletka narodov ali ne (Lukan, *Iz »črnožolte kletke«*).

13 Vošnjak, *Spomini*, str. 201 in 207: »Najbolj imenitna je bila zmaga (na volitvah leta 1867, op. avt.) na Češkem in Moravskem in upali smo, da se bodo višji krogi ozirali na to ter si premislili, preden izroče tujcu Beustu notranjo uravnavo vsega cesarstva. Pa zmotili smo se. Grof Belcredi je 7. februarja odstopil [...] Imel je dobro voljo in morda bi se mu bilo posrečilo cesarstvu ohraniti celoto, da ni vmes prišla nesrečna vojska l. 1866. Za njega so bili le Čehi, Poljaki in Slovenci, proti njemu pa Nemci in Madžari. Na njegovo mesto je prišel Beust, ki je Madžarom vse dovolil in tudi Nemcem bil pogodou [...] Beust je bil imenovan za državnega ministra in ministrskega predsednika. Zdaj smo videli, kaj nas čaka – dualizem in ž njim hegemonija Nemcev nad Slovani tostran, Madžarom onstran Litave.« (poudaril avtor)

Grof **Friedrich Ferdinand von Beust**, saški in pozneje avstrijski politik, * 13. januar 1809, Dresden; † 24. oktober 1886, Altenberg, Spodnja Avstrija. V letih 1826–1830 je študiral pravo in državne znanosti na univerzah v Göttingenu in Berlinu. Po končanem študiju je vstopil v saško diplomatsko službo. Od leta 1849 je bil saški zunanji minister in je od 25. oktobra 1858 do 15. avgusta 1866 vodil tudi vlado. Bil je antagonist pruskega predsednika vlade Otta von Bismarcka in je Saško povezal z Avstrijo v avstrijsko-pruski vojni leta 1866. Po porazu je odstopil in odšel v Avstrijo. Od 30. oktobra 1866 do 8. novembra 1871 je bil avstrijski oziroma avstro-ogrski zunanji minister in od 7. februarja 1867 tudi predsednik vlade. Kot državnik je odločilno prispeval k sprejemu nagodbe in k uveljavitvi dualizma. Po zamenjavi na funkciji zunanjega ministra, nasledil ga je Gyula Andrássy, je bil do leta 1878 veleposlanik v Združenem kraljestvu in nato do leta 1882 v Franciji (https://sl.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ferdinand_von_Beust).

14 *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*, str. 434: »Poljaki so prišli v habsburško monarhijo razmeroma pozno. Pri delitvi Poljske leta 1772 je Marija Terezija pridobila kraljestvo Galicijo in Lodomerijo, kjer so večinoma živeli Poljaki in Rutenci, se pravi Ukrajinci. V tej kronski deželi so bili Poljaki, ki so imeli plemstvo in zelo maloštevilno buržoazijo, vladajoča plast, ki je zatirala družbeno manj razvite, popolnoma kmečke Ukrajince. Čeprav so Poljaki sami zatirali drug narod, so se divje upirali zatiranju

navadno odvisno od njihove številčnosti, zlasti pa od ekonomske moči, pri čemer so Nemci vsekakor daleč prednjačili. V avstrijski polovici, v katero je, kot smo že povedali, spadala večina Slovencev, so si Nemci, ki so bili gospodarsko najmočnejši, zagotovili prednost na vseh področjih javnega življenja: v upravi, policiji, sodstvu, vojski, šolstvu in drugje. Schmerlingov volilni sistem je pripomogel, da so večino na volitvah vedno dobili nemški kandidati. Ti so potem tvorili večino v občinskih odborih, v deželnem in državnem zboru (tudi v gospodarskih zbornicah ter v krajevnih in okrajnih šolskih svetih) ter izglasovali take sklepe oziroma zakone, ki so ustrezali Nemcem. K nemški večini je pripomogel kurialni volilni sistem, z volilnimi razredi ali kurijami in s tako razdelitvijo ozemlja na volilne okraje, ki je ustrezala Nemcem.¹⁵ Uradni jezik je bil povsod nemški, čeprav bi se moralo po omenjenem 19. členu decembrske ustave iz leta 1867 uradovati v slovenskem jeziku, a se pogosto ni niti na strnjenem slovenskem območju, kaj šele na narodnostno mešanih območjih. Vedno je bil pri roki izgovor, da ni uradnikov, ki bi obvladali slovenski jezik. Bilo pa jih ni, ker so Slovenci zaradi svojega podrejenega položaja in s tem povezane slabše ekonomske situacije šolali bolj malo otrok (kvečjemu za duhovnike, saj je bilo tovrstno šolanje brezplačno) in ker takih uradnikov, ki bi obvladali slovenski jezik, nasploh niso šolali, kajti učni jezik na osnovnih šolah, razen tam, kjer je bilo prebivalstvo stodstotno slovensko, je bil nemški, slovenščina je bila le učni predmet. Podobna situacija je bila že na nižjih gimnazijah: zaradi slovenskih vzporednic na celjski nižji gimnaziji je leta 1895 celo padla osrednja vlada na Dunaju, tolikšno je bilo nasprotovanje Nemcev, ne glede na to, da so take vzporednice uvedli že prej na mariborski nižji gimnaziji. Na univerzi v Gradcu (Graz) in na Dunaju (Wien), tudi v Innsbrucku,

---

dunajskih vladarjev. Ravno ta primer se zdi tipičen za zapletenost narodnega vprašanja v monarhiji, ki ga ni mogoče poenostaviti na pogosto uporabljani obrazec „Nemci in Madžari so zatirali slovanske narode“. Na različnih ravneh so se pojavljale različne oblike zapostavljanja in zatiranja – vsakdo je bil vsakomur sovražnik, noben narod ni dopuščal drugim nikakršne prednosti.« (poudaril avtor)

15 Vošnjak, *Spomini*, str. 74-75. Govori, kako so se ljudje veselili, da bo končno zaživelo parlamentarno življenje, in sicer tako zelo, da so povsem spregledali, kako krivičen volilni sistem je uvedel Schmerling. Njegova ideja so bile volilne kurije (volilni razredi: veleposest, mesta in trgi, podeželje, obrtne in trgovinske zbornice, kjer so bile, za vse volivce pa je veljal volilni cenzus, vsaj deset, pozneje, v času Taaffejeja, vsaj pet goldinarjev direktnega davka na leto; leta 1896 so za volitve v državni zbor uvedli še peto volilno kurijo, v kateri je lahko volil vsak moški, star vsaj 24 let, ne glede na to, ali je plačeval davek). Njegova ideja so bili tudi volilni okrajji (v njih so bile meje potegnjene v škodo Slovincem oziroma nenemškim narodom). Glede spremembe volilnega sistema pa je določil, da mora za glasovanje o njej biti navzočih tri četrtine poslancev, od teh jih mora dve tretjini glasovati za spremembo. Ker je imela veleposestna kurija več kot četrtino poslancev (veleposestniki pa so bili v glavnem Nemci, zato so bili posledično tudi njihovi poslanci Nemci), je lahko preprečila vsako spremembo sistema. Tako se volilni sistem v 40 letih obstoja (do leta 1905, ko je izšla navedena knjiga) ni kaj dosti spremenil. Navedel je primer Kranjske leta 1883. Takrat so si Slovenci pridobili vse sedeže poslancev v deželnem zboru v kmečki in mestni volilni kuriji. Skupaj z ljubljanskim škofom (ki je bil avtomatično, brez volitev, član deželnega zbora; takemu poslancu so rekli virilist) so imeli 27 poslancev, veleposestniki, ki jih je bilo le odstotek, pa 10. Pri državnozbornih volitvah 1907 je prvič obveljala splošna moška volilna pravica, kurije so bile odpravljene. Več o volitvah in volilnih sistemih glej Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861-1918*, Ljubljana 1965.

kamor so šli študirat slovenski študentje (ne pa na zagrebški, ki je spadala v ogrsko polovico države, in se diplome v avstrijski polovici niso priznavale), pa je bil pouk stoodstotno nemški. Lastne univerze monarhija Slovincem do svojega konca ni dala. Propadel je tudi poskus, da bi na pravni fakulteti graške univerze uvedli vzporedni letnik s predavanji v slovenskem jeziku, v katerem bi se izšolali uradniki s pravno izobrazbo, ki bi potem zasedli uradniška mesta na slovenskem ozemlju. Ali je uradnik znal slovensko ali ne, je bilo odvisno zlasti od njega samega – kolikor je imel interesa, da se je slovenščine naučil sam. Naši predniki so se morali torej z nadčloveškimi prizadevanji boriti za vsako drobtinico na področju jezika in kulture.

Ni nenavadno, da je bila ideja Zedinjene Slovenije, ki jo je v »pomladi narodov« leta 1848 dal koroški duhovnik Matija Majar Ziljski,¹⁶ do konca monarhije cilj vse slovenske politike in zlasti sredstvo za animiranje množic, čeprav so se vsi politiki zavedali, da je v obstoječem ustavnem sistemu ni mogoče uresničiti. Zanašali so se na avtoriteto cesarja, ki da bo upošteval njihovo zvestobo monarhiji in jim uresničil željo, a ta je podpiral nemške težnje – tako Franc Jožef I. kot (kot bomo videli pozneje) do konca monarhije tudi Karel I.

Avstro-Ogrska je 28. julija 1914 napadla Srbijo, ki je, šele povečana, štela le 4,5 milijona prebivalcev (s Kosovom, delom Sandžaka in vardarsko Makedonijo je merila 87.000 kvadratnih kilometrov in bila torej večja kot današnja Avstrija) in bila po dveh balkanskih vojnah (v letih 1912 in 1913) močno oslABLJENA. Kljub slabemu gospodarskemu in splošnemu stanju je taka, kot je bila, torej povečana in zmagovita v dveh balkanskih vojnah, pomenila za vodilno garnituro monarhije trn v peti, saj je bila upanje za južnoslovanske narode v njenih mejah. Napad na Srbijo in njena podreditev sta bila, potem ko je leta 1878 zasedla Bosno in Hercegovino in si ju leta 1908 priključila, za avstro-ogrsko monarhijo naslednja zunanjepolitična cilja. Priložnost za to je dal sarajevski atentat na srbski narodni praznik Vidov dan, 28. junija, ko je mladenič Gavrilo Princip kot pripadnik tajne organizacije, ki se je pozneje imenovala Mlada Bosna, ustrelil prestolonaslednika Franca Ferdinanda (ta je prišel na ogled vojaških manevrov, ki jih je avstro-ogrsko vojska takrat izvajala ravno na meji s Srbijo, kar je slednja imela za izzivanje) in njegovo ženo Sofijo. Za atentat je Avstro-Ogrska obdoličila Srbijo, češ da je stala za njim in ga organizirala.¹⁷ Zgodovinske raziskave tega dolgo niso potrdile.¹⁸ Najnovejše raziskave pa vendarle gredo v smer, da je osrednja srbska oblast dopustila priprave na atentat. Tudi njenim zunanjepolitičnim načrtom so bila napoti prizadevanja Franca Ferdinanda, da bi refor-

---

16 Več o njem glej Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), *Matija Majar Ziljski* (zbornik referatov s simpozija o Matiji Majerju Ziljskem, ki je bil od 6. do 10. julija 1992 v kraju Tratten/Pošišče v Ziljski dolini).

17 Več o atentatu Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Ljubljana 1966; Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt. Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*, Ljubljana 2014; Greg King in Sue Woolmans, *Umor Franca Ferdinanda. Sarajevo 1914 in ljubezenska zgodba, ki je spremenila svet*, Ljubljana 2017.

18 Marie-Janine Calic, *Zgodovina jugovzhodne Evrope*, Ljubljana 2019, str. 365.

Razmere med prvo svetovno vojno

Južno od prihodnje saintgermainske meje

Z vojno napovedjo Srbiji so se tudi pri nas začele mobilizacije fantov in mož v vojsko, Železarna Ravne, Rudnik svinca in cinka Mežica ter tudi rudnik rjavega premoga na Lešah so prešli na vojno proizvodnjo.

Poslušajmo pripoved takratnega **mežiškega rudarja** Rudolfa Jasserja: »Zjutraj ob šesti uri se pripeljemo iz jame. Deževalo je, kakor bi iz škafa lil. Kakor nalašč za ta nesrečni dan, ko je občinski sluga zjutraj po maši pred cerkvijo prebral množici razglas o delni mobilizaciji. Čez nekaj dni pa je sledila splošna mobilizacija. Koliko solz se je potočilo ta dan in še tri dni zaporedoma, preden so dobili pozive vsi vojni obvezniki. Voz za vozom so se peljali od ponedeljka do srede rudarji, kmetski sinovi in olcarji iz Črne, Koprivne, Bistre, Tople, Javorja in Mežice. Peljali so se zlagano, kot bi šli na ženitovanje, vriskali so in prepevali, v resnici pa jokali. Saj so občutili, da je vse narobe, in niso vedeli, kaj jih čaka prihodnje dni. Žalostni prizori so bili vmes, da ni mogoče popisati. Čez teden dni se je nekoliko pomirilo. Pri rudniku se je spet začelo normalno delo, kolikor je še pač ostalo delavcev. Rudnik je prevzela vojaška oblast in s tem tudi delavce pod prisego. Vojaška komanda je bila v Črni. Komandant je bil konjeniški nadporočnik (pozneje kapetan) Popper, v vsakem oziru zelo natančen in strog, obenem pa tudi sodnik. Za vsak mali prekršek, če si zamudil na delo ali pa si izostal en dan, si bil poklican na raport v Črno k nadporočniku. On te je dobro pretipal od nog do glave, izprašal vest in ti naložil kazen po presoji: par dni v zapor, in če je bilo več kaj, si dobil špange, ali pa so te poslali na fronto. Če si izostal en dan brez nujnega vzroka, je prišla vojaška straža z nasajenimi bajoneti in te gnala najprej v zapor, potem pa še pred sodnika. Ker je pa primanjkovalo delavcev, je oblast izposlovala, da so jih dali s fronte nazaj za delo v rudnik, a samo rudarje, kmetiskih pa ne. Izbiral jih je rudniški ravnatelj. Ravno to pa je rodilo hudo sovraštvo med kmeti in rudarji. V delo so vse bolj vključevali vojne ujetnike, zlasti Ruse. Ujetniki, ki so bili zaposleni na kmetih, so bili še kar srečni; hrano so imeli in so bili brez vojaške straže. Drugi, ki so bili po barakah pod strogo vojaško stražo, so bili pač reveži, gladovali so silno. Priča sem bil, ko so po smetiščih pobirali ostanke gnilega krompirja in oglodane kosti, pa še tega jim straža ni dovolila. Nemški stražarji so silno kruto ravnali